

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.121>

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Бялий Г.А.,

*аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

Бялий Г.А. До проблеми визначення міжнародно-правової відповідальності в міжнародному публічному праві.

Одним із способів забезпечення порядку в міжнародних відносинах з найдавніших часів до наших днів є використання інституту відповідальності. Більшість юристів, які присвячують свої роботи як загалом міжнародному праву, і окремим його галузям. У тій чи іншій мірі ці праці стосуються проблеми міжнародної відповідальності.

До теперішнього часу питання про відповідальність за міжнародним правом є одним з найменш розроблених, хоча проблема міжнародно-правової відповідальності набуває з кожним роком все більшого значення в практиці міжнародних відносин як один з охоронних інститутів, які сприяють підтримці у світі певного правопорядку.

Питання міжнародної відповідальності однаково важливі, як у сфері публічно-правових, так і приватно-правових відносин. Більше того, відповідальність у цих двох розділах міжнародного права має багато спільного і тісно взаємопов'язана, що чітко проявляється у процесі аналізу питань відповідальності з різних галузей міжнародного права.

Визначення відповідальності в міжнародному праві виступає ключовою темою, яка визначає правовий порядок та взаємовідносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного співтовариства. Однією з ключових аспектів є розгляд засад визначення відповідальності в міжнародному праві.

Стаття розглядає сутність та основні аспекти концепції міжнародної правової відповідальності, яка становить один із перших принципів міжнародного права.

Перш за все, стаття розглядає засади визначення відповідальності, таких як принципи суверенітету, рівності держав та невтручання, а також, як ці засади формують правові стандарти та взаємні відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Окремий акцент ставиться на сучасних викликах, які стоять перед концепцією міжнародної правової відповідальності. Зокрема, аналізують-

ся нові форми відповідальності, такі як кібербезпека, порушення прав людини та інші аспекти, які виникають у зв'язку з розвитком глобалізації та технологій.

Також, стаття підкреслює необхідність постійного аналізу та адаптації концепції міжнародної правової відповідальності до змін у сучасному світі, наголошуючи на важливості розвитку ефективних інструментів та механізмів для вирішення викликів, що виникають у глобалізованому та технологічно розвиненому суспільстві.

Ключові слова: міжнародне право, відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, міжнародний правопорядок.

Bialyi G.A. On the Problem of Determining International Legal Responsibility in Public International Law.

One of the ways to ensure order in international relations from ancient times to the present day is to use the institution of responsibility. Most lawyers who devote their work to international law in general and to its individual branches. To one degree or another, these works deal with the issue of international responsibility.

To date, the issue of liability under international law has been one of the least developed, although the problem of international legal liability is becoming increasingly important in the practice of international relations as one of the security institutions that help maintain a certain legal order in the world.

The issues of international responsibility are equally important both in the field of public law and private law relations. Moreover, liability in these two branches of international law has much in common and is closely interrelated, which is clearly evident in the process of analyzing liability issues in various branches of international law.

The definition of responsibility in international law is a key topic that determines the legal order and relations between states and other actors of the international community. One of the key aspects is the consideration of the principles of determining responsibility in international law.

The definition of responsibility in international law is a key topic that determines the legal order

and relations between states and other actors of the international community. One of the key aspects is the consideration of the principles of determining responsibility in international law.

The article examines the essence and main aspects of the concept of international legal responsibility, which is one of the first principles of international law.

First of all, the article examines the principles of responsibility, such as the principles of sovereignty, equality of states and non-interference, and how these principles shape legal standards and mutual relations between states and other subjects of international law.

Special emphasis is placed on the current challenges facing the concept of international legal responsibility. In particular, the author analyzes new forms of responsibility, such as cybersecurity, human rights violations and other aspects arising from the development of globalization and technology.

The article also emphasizes the need for continuous analysis and adaptation of the concept of international legal responsibility to changes in the modern world, emphasizing the importance of developing effective tools and mechanisms to address the challenges arising in a globalized and technologically advanced society.

Key words: international law, responsibility, international legal responsibility, international legal order.

Постановка проблеми. Міжнародна правова відповідальність, як один із важливих принципів міжнародного права, є актуальною проблемою та викликом у сучасному геополітичному та технологічному контексті. За останні роки світ зазнав суттєвих змін, які вплинули на розуміння та застосування цього принципу, ставлячи під сумнів ефективність існуючих механізмів та стандартів. Однією з ключових проблем є розширення сфери відповідальності нових суб'єктів міжнародного права. Традиційно, відповідальність була призначена державам; проте, у зв'язку з глобалізацією та зростанням ролі неурядових організацій, міжнародних корпорацій та інших учасників, що не є традиційними державними суб'єктами, виникає необхідність розглядати нові аспекти визначення відповідальності.

Таким чином, розгляд проблем визначення міжнародної правової відповідальності у контексті сучасних викликів стає актуальним завданням, що вимагає уваги та подальших досліджень для створення адаптованих та ефективних механізмів, спроможних відповідати потребам сучасного міжнародного права.

Стан опрацювання цієї проблематики щодо визначення поняття міжнародно-правової відповідальності в міжнародному публічному

праві, було досліджено багатьма науковцями. До них належать: О.В. Мартиненко, С.С. Андрейченко, В.А. Василенко., І.М. Забара, І.С. Нуруллаєв та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність є кардинальним поняттям права, а точніше, вона невіддільна від сучасних уявлень про правопорядок і правові норми. Термін впливає з ідеї «реагування». Відповідь, про яку тут йдеться, – це відповідь, яку суб'єкт зобов'язаний іншим суб'єктам, коли він порушив покладене на нього юридичне зобов'язання. Іншими словами, відповідальність означає реагування на порушення правових зобов'язань. Термін «відповідальність» означає ідею про наявність правових наслідків такого порушення. У свою чергу, концепція відповідальності, таким чином, відображає обов'язковий характер юридичного зобов'язання і в ширшому сенсі «санкційність» закону в цілому. Якби правову норму можна було порушити без правових наслідків, це означало б стверджувати, що закон не містить обов'язкових приписів. Але така позиція суперечить нашому елементарному уявленню про те, що таке закон. Таким чином, відповідальність вказує на мінімальний рівень, на якому закон буде вважатися «ефективним», тобто обов'язковим і, таким чином, правовим, а не моральним. Тут мова йде про нормативно-обов'язковий характер; той додатковий факт, що існують централізовані установи для санкцій за порушення, не властиві концепції права, а це залежить від типу суспільства, централізованого чи децентралізованого за своєю природою. Таким чином, відповідальність відображає (і намагається забезпечити) обов'язковість закону, а не певну форму організації його санкції.

Тому зрозуміло, що відповідальність виконує важливу системну функцію. Коли певний припис породжує наслідки відповідальності, то цей припис будемо називати правовим; навпаки, якщо це не призведе до таких наслідків, припис залишиться поза межами суворого закону, в межах м'якого права або політичних чи моральних зобов'язань. Його порушення цілком може спровокувати низку інших наслідків, наприклад політичну догану, але не призведе до юридичної відповідальності. Таким чином, концепція відповідальності певною мірою дозволяє класифікувати зобов'язання та відокремити право від не права. Слід також розуміти, що правовий порядок справедливо називають «системою», оскільки він прагне гарантувати певний ступінь повноти, що дозволяє йому функціонувати належним чином.

Зі сказаного випливає, що сфера відповідальності повністю інтегрована в правопорядок: це *юридична* відповідь на порушення закону. Протиправна дія (порушення зобов'язання),

яка лежить в її основі, є не просто *анти-* або *позаправовим* фактом, таким чином, лежить за межами закону та передбачається деякими правовими нормами, щоб прикріпити до нього наслідки. Протиправна поведінка є «юридичним фактом», тобто фактом, передбаченим правовою нормою, з яким вона пов'язує правові наслідки. Правові наслідки порушення є різноманітними; головні з них створюють обов'язок відшкодувати та дозволяють вживати контрзаходи (репресії чи санкції).

Обов'язок відшкодувати створює новий юридичний обов'язок, покладений на правопорушника, і нове суб'єктивне право, яке надається суб'єкту, права якого були порушені. Цей новий обов'язок і право додаються до обов'язків і прав, які були об'єктом порушення. Таким чином, створюється «вторинний рівень» або вторинний раунд зобов'язань і прав, додатковий до «первинного рівня» попередніх зобов'язань. І навпаки, повноваження приймати контрзаходи не створюють нових прав і обов'язків на вторинному рівні. Інакше кажучи, якщо суб'єкт, щодо якого вжито санкційних заходів, знаходить способи успішного відвернення від них, він тим самим не вчиняє протиправного діяння. Обов'язок здійснити відшкодування є *via juris*, тобто порушення юридичних зобов'язань породжує нові юридичні зобов'язання [1].

Довгий час право міжнародної відповідальності не було систематизоване – воно майже не розвивалося на міжнародній арені. Навпаки, питання, пов'язані з наслідками порушення закону, виникали в безлічі різних контекстів, що призвело до аналізу в межах чотирьох сторін норм, застосованих у цих сферах. У певному сенсі закон обговорювався в рамках багатьох *leges speciales*, головним чином у таких контекстах:¹⁰ злочинів проти послів і посланців; порушення прав іноземців і репресії; порушення закону через війська приватників і концесіонерів; і порушення прав нейтралів у морській війні. Таким чином, питання відповідальності були змішані з питаннями застосованих прав і обов'язків у цих різних сферах міжнародного права.

Якби норми про відповідальність не можна було відокремити від різних матеріально-правових норм міжнародного права, таким чином, щоб вони самі по собі сформували сукупність права, спроби кодифікації цієї специфічної галузі права повинні бути припинені. На хвилі цих зусиль було знайдено правильну конфігурацію права міжнародної відповідальності розрізнення «первинних» і «вторинних» норм. Первинні норми – це всі матеріальні та процесуальні норми міжнародного права, порушення яких тягне за собою відповідальність. Вторинні норми охоплюють усі нові зобов'язання або повноваження, які випливають із протиправних дій. Таким чином,

норма про «територіальну цілісність держав» є основною нормою; коли воно порушується, воно породжує вторинні правила чи зобов'язання (або повноваження), що стосуються припинення протиправної дії, відшкодування збитків тощо [2].

Можна вважати дивним, що формування «загальної частини» закону про відповідальність держави, відокремленого від багатьох конкретних предметів, у яких воно могло діяти, відбулося лише на початку 20 століття, і що раніше закон про відповідальність держави був у кращому випадку в зародженому стані.

Дійсно, можна було виправдано очікувати, що така кардинальна функція в рамках права, як функція відповідальності, повинна була значно раніше породити повноцінну правову доктрину, тверду в своїх лініях і консолідовану по своїй природі. Були конкретні причини, чому цього не сталося. Основна причина полягає в тому, що класичне міжнародне право не базувалося на принципах мирного вирішення спорів і незастосування сили. Коли розвиваються такі сучасні принципи, у контексті все більшої сили мирного врегулювання суперечок, правила відшкодування шкоди мають набути форми, щоб їх могли застосовувати арбітражні комісії та інші органи з вирішення спорів. У класичному міжнародному праві спори (серед яких мають місце претензії на відповідальність) в основному вирішувалися або шляхом прямих переговорів, або, у разі невдачі, за допомогою силових заходів або війни. В обох ситуаціях чіткі принципи органу державної відповідальності не були необхідні. Порушник і потерпіла держава могли домовитися, як вони вважали за потрібне, у своїх прямих відносинах і ліквідувати зловживання одноразовими сумами або різними засобами правового захисту. Договірний механізм тут зацьмарював питання відповідальності. Оскільки зацікавлені держави були господарями своєї угоди, їм не потрібні були точні зовнішні вказівки щодо того, як ліквідувати вчинене правопорушення.

Відповідальність – це обов'язок реагувати у разі порушення закону, кожен правопорядок має правила щодо того, що має відбуватися у разі порушення закону.

З цієї точки зору відповідальність є кардинальною функцією права, це ще один спосіб визначення обов'язковості правової норми.

Постійна палата міжнародного правосуддя у справі Хожув, передбачає, що принципом міжнародного права або навіть загальною концепцією права є те, що будь-яке порушення зобов'язання тягне за собою зобов'язання відшкодувати.

Термін «первинна норма» відноситься до всіх матеріальних норм міжнародного права, до всіх норм, які можуть бути порушені. У разі порушення одного з цих первинних правил виникає система вторинних правил, які повідомляють нам про наслідки цього порушення.

У сприйнятті відповідальності держави існує маса первинних правил, які застосовуються в певний час між суб'єктами міжнародного права, і існує вторинний рівень, який застосовується лише в разі порушення однієї з первинних норм.

Це відносне правило, оскільки є первинне правило не в'їжджати на територію іншої держави без її згоди, на вторинному рівні є обов'язок відшкодувати завдану шкоду; якщо держава не відшкодує заподіяну шкоду, вона порушує правило про те, що вона повинна відшкодувати заподіяну шкоду, тоді це правило стає первинним правилом, щоб у цей час знову виникло вторинне правило.

Те, що є первинним і вторинним правилом, є підставою для сприйняття, первинне правило порушено, вторинне правило вирішує, що має слідувати, проміжний рівень є відносним рівнем.

Друге зауваження полягає в тому, що міжнародна відповідальність є сучасною галуззю, міжнародне право повністю розробило її лише в 20-му столітті, раніше міжнародне право насправді не потребувало міжнародної відповідальності, оскільки класичне міжнародне право вважало, що будь-яка проблема, яка може виникнути між державами чи навіть іншими суб'єктами про відповідність цим правилам, має бути ліквідована або угодою, миром або, можливо, війною.

Міжнародне право визнається важливим інструментом для регулювання відносин між суверенними державами. Однією з ключових концепцій, яка визначає це правове поле, є питання відповідальності. Визначення відповідальності в міжнародному праві є складним завданням, оскільки воно охоплює різні аспекти відносин держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Основні аспекти визначення відповідальності:

- Засади визначення відповідальності: Відповідальність в міжнародному праві ґрунтується на декількох ключових засадах. Серед них - принцип суверенітету, принцип невтручання та принцип рівності держав. Ці засади формують основу для визначення того, коли і як держава чи інший суб'єкт може бути визнаний відповідальним за свої дії.

- Зобов'язання та порушення: Визначення відповідальності включає в себе встановлення зобов'язань та визначення порушень цих зобов'язань. Зобов'язання можуть впливати з різноманітних джерел, таких як договори, звичаї міжнародного права, загальні принципи права та рішення міжнародних судів. Порушення зобов'язань може відбутися через дії чи бездіяльність суб'єкта.

- Механізми визначення відповідальності: Визначення відповідальності може відбуватися різними шляхами, такими як переговори між сторонами, вирішення спорів через міжнародні суди, арбітражні процедури або прийняття рі-

шення відповідального органу, такого як Міжнародний Суд ООН.

Виклики та перспективи визначення відповідальності:

- Розширення суб'єктів відповідальності: У сучасному світі, окрім держав, суб'єктами міжнародної відповідальності можуть бути міжнародні організації, неурядові організації та інші суб'єкти. Це ставить під сумнів традиційні моделі визначення відповідальності та вимагає розвитку нових підходів.

- Адаптація до сучасних викликів: З урахуванням глобалізації та розвитку нових технологій виникають нові види відповідальності, такі як кібервідповідальність та відповідальність за порушення прав людини. Міжнародне право повинне адаптуватися до цих реалій та забезпечувати ефективні механізми визначення відповідальності в цих контекстах.

- Прозорість та справедливість: Ефективне визначення відповідальності вимагає прозорих та справедливих механізмів. Забезпечення доступу до правосуддя та врахування інтересів всіх сторін є ключовими аспектами цього процесу.

Визначення відповідальності в міжнародному праві є невід'ємною частиною його розвитку. Зміни в геополітиці, економіці та технологіях вимагають постійного аналізу та адаптації правових засад. Важливо, щоб механізми визначення відповідальності були не лише ефективними, але й відповідали вимогам справедливості та сучасності [3].

У структурно складній і багаторівневій міжнародній системі, що складається з численних відносин, обставин і процесів, регулювання більшості аспектів міжнародної відповідальності є необхідним. Резолюція 56/83 стосується виключно відповідальності держави як унітарного, монопольного, суверенного суб'єкта, але прогресивні нормотворчі зусилля простежуються і в тенденціях КМП та її Проектах статей про міжнародну відповідальність міжнародних організацій 2011 року. Перспективи міжнародного права включають переосмислення конкретних категорій і прав окремих учасників на міжнародній арені (таких як фізичні особи та міжнародні організації), особливо у сфері прав людини в міжнародному праві або в деяких міжнародних інституційних системах, таких як правова та політична система ЄС тощо. Втім, можемо детальніше зупинимися на діях, можливостях та атрибутах держави як активного та пасивного суб'єкта у встановленні міжнародно-правових орієнтирів її міжнародної відповідальності.

Сьогодні це основне правило можна знайти в Резолюції 56/83, де воно викладене як загальний принцип у статті 1, яка передбачає, що «кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність

цієї держави». Далі в тій же Резолюції, стаття 4 дає визначення діяння держави, яке є «поведінкою будь-якого законодавчого, виконавчого або судового органу будь-якої держави, незалежно від його характеру як органу центрального або місцевого уряду, статус якого як державного органу визначається згідно з внутрішнім правом держави» (Резолюція ГА ООН 56/83, ст. 1, ст. 4). У наступних кількох статтях визначаються способи дій різних суб'єктів від імені держави. Держава буде нести відповідальність виключно за поведінку органу або посадової особи держави, що впливає з її прерогатив при здійсненні державної влади, не включаючи ці діяння у приватній сфері. Міжнародна відповідальність, встановлена цією Резолюцією, стосується виключно держав як рівноправних суб'єктів міжнародного права, але не фізичних осіб та інших суб'єктів, незважаючи на те, що індивідуальна відповідальність, визначена всупереч обізнаності цієї держави або обсягу повноважень, якими держава наділила цю особу [4].

Зважаючи на те, що відповідальність міжнародних організацій є окремою, не менш складною тематикою, увага буде зосереджена виключно на нормах Проекту статей 2011 року, які стосуються суб'єкта держави при визначенні її міжнародної відповідальності. А саме, в цих проектах статей, які є аналогами положень Резолюції 56/83, в найбільш загальному вигляді і повністю в дусі вищезгаданої резолюції, міжнародна відповідальність держави ставиться у відповідність з міжнародно-протиправним діянням, пов'язаним з поведінкою міжнародної організації [5].

Висновки. У цій статті розглянуто питання міжнародної правової відповідальності в міжнародному праві, яке є ключовим аспектом утримання стабільності та справедливості в міжнародних відносинах. Основною метою міжнародної правової відповідальності є забезпечення додержання країнами їхніх зобов'язань перед міжнародним співтовариством.

Стаття докладно розглянула основні аспекти визначення відповідальності, процедури встановлення порушень, а також можливі наслідки

для держав-порушниць. Важливо врахувати, що система міжнародної правової відповідальності повинна бути справедливою та ефективною, сприяючи вирішенню конфліктів та зміцненню правопорядку в світі.

Міжнародна правова відповідальність є невід'ємною частиною міжнародного права, і розвиток цього поняття відбувається в контексті змін у світових відносинах. Зазначаючи роль міжнародної правової відповідальності, можна визнати, що вона виступає ключовим інструментом для забезпечення миру, стабільності та справедливості в міжнародному співтоваристві.

Висновок полягає в тому, що розуміння та розвиток міжнародної правової відповідальності є важливим завданням для міжнародної спільноти. Зміцнення цього аспекту міжнародного права сприятиме ефективнішому вирішенню конфліктів, захисту прав людини та підтримці принципів справедливості на світовому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chapter 1: Concept and history URL: https://www.elgaronline.com/display/9781786434708/08_chapter1.xhtml (дата звернення: 20.11.2023).
2. D'Aspremont Jean. The Articles on the Responsibility of International Organizations: Magnifying the Fissures in the Law of International Responsibility. University of Amsterdam International Organizations Law Review vol. 9, 2012.
3. The concept of international responsibility of state in the international public law system URL: https://e-jlia.com/papers/v2_1.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
4. Nollkaemper, Andre. 2009. State Responsibility for International Crimes: A Review of Principles of Reparation. University of Amsterdam.
5. https://www.elgaronline.com/display/9781786434708/08_chapter1.xhtml – FNanchor_0029E. M. Borchard, *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad*, New York, 1916; Eagleton, *Responsibility*.